

*Авер'янова Н.М.,
кандидат філософських наук,
науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ

Анотація. Аналізуються проблеми формування національної еліти України в сучасних умовах. Показано, що українська еліта, найперше, має бути національною елітою, тобто, окрім професійної компетентності та високих моральних якостей, вона повинна бути носієм національної ідеї.

Ключові слова: еліта, національна еліта, духовна (інтелектуальна) еліта, політична еліта, економічна еліта, національна ідея.

Національна еліта відіграє надзвичайно важливу роль у будь-якій державі, адже на національну еліту покладаються завдання формулювати і реалізовувати національну ідею, формувати культурне середовище, пропонувати стратегічні цілі розвитку країни. Проблема формування національної еліти особливо актуальна в Україні, відносно молодій державі, яка стала на шлях національного відродження та соціально-економічного реформування українського суспільства. Тому метою цієї статті є з'ясування умов формування національної еліти України в сучасних умовах.

Ідеї, які можна віднести до теоретичних засад елітології зустрічалися ще в працях Геракліта («найкраща особа»), Платона (правління аристократії), Н. Макіавеллі (він у деталях розробляв технологію утримання влади і збереження лідерства). З одного боку, Н. Макіавеллі вважають одним з найкращих політиків, а з іншого, — політичним циніком, проте він заклав у теорію еліти наукові основи. На межі XIX — XX ст. концепція еліти отримала наукове обґрунтування у дослідженнях В. Парето, Г. Моски, Р. Міхельса. У подальшому коло вчених, зацікавлених даною проблемою, значно розширилося — К. Мангейм, Х. Ортега-і-Гасет, М. Вебер, А. Тойнбі, Р. Мілс, Р. Арон, Д. Белл, Г. Лассуел та ін. Розвиток теорії еліти у західній філософській думці сприяв виникненню концепцій еліти у вітчизняній науковій літературі, серед яких найбільш ґрунтовними розробками стали праці Д. Донцова та В. Липинського. У радянський період теорія еліти не розроблялася, адже суперечила тогочасній існуючій державній ідеології щодо поділу на «вибрану» меншість, яка керує суспільством та «неорганізовану» більшість,

що є об'єктом керування. Іншими словами, існувала заборона на тему еліти як «класового» утворення. Якщо й зустрічалися окремі праці на радянському просторі, то проблема еліти поставала, передусім, лише як об'єкт наукової критики. Дослідження концепцій еліт стали актуальними після отримання Україною незалежності. Різні аспекти проблеми еліти (історико-філософські та соціально-філософські) представлені у роботах таких українських учених, як В. Андрущенко, К. Баранцева, А. Бичко, Н. Бойко, В. Горський, О. Забужко, О. Крюков, Б. Кухта, О. Лазоренко, М. Михальченко, К. Михайльова, О. Потехін, О. Парохонська, М. Пірен, М. Шульга та ін. На проблему еліти звертали увагу вчені з української діаспори: Г. Грабович, Д. Дорошенко, Є. Маланюк, І. Лисяк-Рудницький, Я. Пеленський.

Природно, що в осмисленні поняття «еліта» склалися концептуально протилежні напрями і підходи: 1) *ціннісний (аксіологічний) напрям* — еліта складається з людей, що мають певні переваги над іншими (моральні, інтелектуальні тощо), зазначається природне виокремлення найцінніших людських ресурсів, які здатні здійснювати керування. Найпоширеніший варіант цього напрямку — теорія «демократичного панування еліти», суть якої полягає в тому, що еліту розглядають як підґрунтя існування суспільства, підкреслюється зростання її ролі в суспільстві та захист прав еліти «правити і володіти»; 2) *структурно-функціональний напрям* — вказує на важливість функцій управління, що визначають владну роль людей, які їх виконують, однак еліта — це не просто володарі та можновладці, адже доступ до влади не безвідносний щодо інтелектуальних і моральних якостей носіїв влади. Структурно-функціональний напрям розширюють суміжні з ним елітаристський та плюралістичний підходи до розуміння еліти; 3) *елітаристський підхід* — суспільством керує еліта, яка в своєму складі об'єднує всіх, хто обіймає стратегічні посади в політичній, економічній, військовій сферах. Характерними особливостями цієї еліти є згуртованість, єдність спільних інтересів, близьке соціальне походження, високий рівень освіти, матеріальна забезпеченість,

схожість ментальності та психологічних орієнтацій. Це забезпечує циркуляцію осіб, які обіймають владні посади і, водночас, зазначений взаємообмін лідерами стимулює функціонування монолітної та згуртованої еліти влади, що має єдині ціннісні орієнтири; 4) *плюралістичний підхід* — звертає увагу на різноманітності еліти, функціонування кожної з її складових у своїй сфері, де вона панує (чи організаційно, чи духовно). Центри влади, представлені цими елітами є достатньою підставою для контролю за владними структурами, за спрямованістю і змістом їхньої діяльності, відповідністю влади потребам і сподіванням суспільства [3, 55].

Попри значні розбіжності в розумінні поняття «еліта», є й об'єднуюча риса — здатність еліти брати на себе відповідальність за долю суспільства. Еліта — це особлива група людей, яка завдяки своєму інтелекту, нестандартності мислення і неординарності дій, завдяки своєму культурно-духовному розвитку і високим моральним якостям, стає «обраною» у різних сферах суспільного життя (політиці, мистецтві, науці, бізнесі, спорті). Якість еліти визначається якістю суспільства, і навпаки, еліта багато в чому детермінує формування суспільних пріоритетів, духовних цінностей, культуру мислення, мистецькі уподобання та ін. Відсутність еліти в державі призводить до негативних і тяжких наслідків: економічної слабкості, політичної нестабільності, культурної деградації, неконкурентоспроможності на міжнародній арені. Причиною виродження еліти є ігнорування морально-духовних й інтелектуальних цінностей. Чим бідніша країна, чим слабше розвинуті демократичні та соціальні права громадян, тим менше шансів для формування і розвитку повноцінної національної еліти.

Національна еліта є носієм національної ідеї, цим вона відрізняється від бюрократично-номенклатурної верстви. Національна ідея серед багатьох найістотніших моментів включає в себе, передусім, мету існування національної спільноти, що проявляється на різних рівнях обґрунтування і проявів — від емоційних до науково виважених і ґрунтовно прорахованих. Вершини свого розвитку національна ідея досягає тоді, коли визріває її політична складова — ідея побудови суверенної національної держави як необхідної умови й гаранту вільного і щасливого життя національної спільноти. Національна ідея існує лише як ідея конкретної нації, адже «у кожному випадку національна ідея формується як специфічна модель націостановлення конкретної спільноти» [8, 121].

Еліта краще за будь-яку іншу групу в суспільстві виконує певні соціальні функції. Існує кілька базових соціальних функцій: світопізнання,

державне управління й безпека, економіка. У зв'язку з цим, виокремлюють і елітарні групи — духовну (інтелектуальну), політичну, економічну [1, 170]. Кожна з цих названих груп виконує власний комплекс обов'язків, які різняться між собою, тому критерії належності до певної елітарної групи також різні. Це і лідерство у певній сфері діяльності, і пріоритети у житті, і професіоналізм у виконанні своєї роботи, і матеріальне становище у суспільстві та ін. Окрім цього, до критеріїв належності до певної елітарної групи відносять й індивідуальні якості особистостей: талант, креативність, творчість, інтелект, ерудиція, переконання, відданість певним ідеалам, харизма та ін.

Духовна (інтелектуальна) еліта накопичує, зберігає і поширює знання, традиції, етичні норми. Вона має здатність генерувати цінності та норми, передавати знаннєві ресурси, створювати інноваційні технології. Істотними якостями духовної (інтелектуальної) еліти є рівень освіти, інноваційність мислення, професійний успіх і визнання, творчі здібності, креативність, мотивація діяльності тощо. Інтелектуальна еліта повинна виконувати в суспільстві наступні ключові функції: інтеграційну, трансляційну, ціннісно-нормативну, інноваційну, пізнавальну, консультативну, комунікативну, контролюючу [6, 18]. Сьогодні, за твердженням К. Михайлової, найбільш яскравими якостями української інтелектуальної еліти є високий рівень інтелектуального капіталу, освіти, культури, а також — інтелігентність, інноваційність мислення, творчий підхід до вирішення завдань, висока результативність професійної діяльності та ін. Представники української інтелектуальної еліти найчастіше спираються на професійні й морально-етичні ресурси у своїх соціальних практиках [5]. Але викликає занепокоєння те, що маємо слабо представлений прошарок інтелектуальної еліти у верхівці українського суспільства, адже саме інтелектуальна еліта формує інтелектуальний і духовний потенціал нації. Інтелектуальну еліту визначає не кількість академіків, докторів, кандидатів наук, заслужених діячів культури й мистецтв, а їхні реальні розумові та креативні здібності, ефект їхнього розуму й творчості у всіх сферах суспільного життя. Інтелектуальна еліта має забезпечувати вплив розуму та духовності як самостійних сил, що визначають соціальні дії. Вирішальне значення щодо формування інтелектуальної еліти має система освіти.

Політична еліта — це група впливових людей, які мають престиж і привілейоване становище в суспільстві. Вони безпосередньо і систематично беруть участь у прийнятті рішень, пов'язаних з використанням державної влади. До складу

політичної еліти входять особи, що обіймають керівні посади. Політичне управління є найбільш суттєвою функцією політичної еліти. В ідеалі політична еліта виконує свої функції в суспільстві, якщо: 1) вирішує проблеми, які поставлені перед державою, тобто, якщо в її діяльності домінують не свої вузькокорпоративні інтереси, а, найперше, інтереси всього суспільства; 2) забезпечує участь представників різних соціальних прошарків в керівництві суспільством, коли вектор її діяльності направлений на розширення демократичних начал; 3) здатна забезпечити оптимальне для даних умов співіснування демократизму і професійності в керівництві; 4) вміє налагоджувати демократичні стосунки не лише з громадянським суспільством, а й з іншими елітарними групами, при цьому поважає їхню відносну самостійність і професійність, не застосовує по відношенню до них ідейну диктатуру та політичні репресії; 5) будує демократичні стосунки між суб'єктами, що входять до її складу; 6) забезпечує максимально можливий для даних історичних умов демократизм у процесі пошуку рішень та чітко впроваджує їх у життя; 7) на основі вищезазначеного спостерігається розквіт економіки, освіти, науки, культури.

Ефективність і напрям змін, які відбуваються в Україні значною мірою залежать від стану і поведінки політичної еліти. Якість політичної еліти багато в чому залежить від того, наскільки вона відкрита для найбільш активних і освічених особистостей із інших елітарних груп, наскільки ефективно діють «фільтри» для випадкових і аморальних осіб.

У сучасних умовах відбувається процес формування нової української політичної еліти. Характерною її рисою є те, що вона складається з ідеологічно розрізнених осіб, не згуртованих фракцій, а також спостерігаються і суттєві регіональні відмінності. Проте, є надія, що демократичні процеси в державі, які здійснюються найсвідомішою частиною політичної еліти, призведуть у майбутньому до утворення справжньої української політичної еліти.

Економічна еліта, найперше, накопичує капітал. Одні сучасні дослідники вказують, що економічна еліта є «суперелітою», саме вона стоїть на чолі держави, має значний вплив на уряд країни та на інші еліти, які лише керуються вказівками супереліти. Більше того, економічна еліта, впливаючи на уряд, «купує» політиків. Інші дослідники дотримуються думки, що економічна еліта, звичайно, впливає на суспільно-політичні процеси в країні та на прийняття певних рішень урядом, але ці впливи значно гіпертрофовані.

Нині економіка України «працює не на інтереси цілої нації, а на фантастичне збагачення і

престижне споживання кількох сотень родин...» [4, 34], що безумовно гальмує рівень економічного й соціального розвитку країни. Разом з тим, «28% населення проживає за офіційною межею бідності, яку визначено як 100 дол. витрат для однієї особи на місяць» [7, 6]. В українському суспільстві спостерігаються неоднозначні тенденції змін масової свідомості та психології громадян. З одного боку, — відчуття соціальної незахищеності за умов сучасної соціально-економічної кризи, а звідси — невпевненість у майбутньому, масова недовіра до політичної еліти, глибоке розчарування у дієздатності демократичних політичних інститутів, а з іншого боку, — посилюються гуманістичні цінності та їхній пріоритет, спостерігається неприйняття насильницьких форм у розв'язанні суспільних проблем, зростає національна самосвідомість українців, формується правова культура, громадянське суспільство. Тому українська економічна еліта повинна перейматися не лише зростанням власних статків, а й створенням життєздатної та конкурентноспроможної системи господарювання, забезпеченням ефективності модернізації економіки країни. Для цього необхідне почуття національної єдності всіх еліт України та узгодження стратегічних перспектив розвитку нації.

Можна стверджувати, що деякі негаразди у нашій державі породжуються відсутністю патріотизму в значній частині населення, особливо це небезпечно, коли патріотизм відсутній у еліти, яка у суспільстві виступає творцем політичного й культурного життя, і яка відповідає за долю країни. Адже, відомо, що почуття патріотизму передбачає певну ієрархію ціннісних орієнтацій, у відповідності з якою, почуття і усвідомлення обов'язку особистості перед нацією, перед своєю Батьківщиною, пріоритет національних цінностей перед індивідуалістичними, є визначальним. Патріотизм породжує повагу до своєї національної історії, мистецтва, традицій, взагалі гордість за свою націю, прагнення до її цивілізаційного поступу, він нероздільно пов'язаний з національною самосвідомістю особистості.

Звичайно, формування національної еліти — це довготривалий і складний процес, «еліта — річ дуже дорога і для її підготовки та виховання потрібен час» [2, 29]. Важливо, щоб використовувався потенціал національно-патріотичного виховання молоді, яка в майбутньому поповнить лави національної еліти. Адже національно-патріотичне виховання, в першу чергу, передбачає формування у молоді національно-патріотичних почуттів та усвідомлення нею себе представником своєї нації, носієм її культури, репрезентантом її історії. Саме національно-патріотичне виховання сприяє ідеології державотворення, державозахисту і

державозбереження, що в кінцевому результаті формують громадянськість особистості, її свободу й незалежність. Таким чином, через цілеспрямовано організовані системні виховні впливи на молодь можна сприяти повноцінному засвоєнню нею цілісного світогляду, національного образу світу, духовного досвіду українства, морально-етичних норм, патріотичних настанов, гуманістичних ідеалів, національних та загальнолюдських цінностей, а цим самим забезпечити у майбутньої національної еліти почуття патріотизму та відповідальності перед своєю нацією.

Шлях до елітарності є непростим і тернистим. Елітарність співвідноситься з творчістю, креативністю, шляхетністю, ерудицією, відповідальністю, здатністю до самовдосконалення, з вмінням самостійно мислити та вести за собою інших людей тощо. Необхідно усвідомлювати, що бути причетним до еліти — це не тільки влада й посади, а передусім, великий обов'язок і велика відповідальність перед нацією. До числа національної еліти зараховують тих, хто, окрім особистих і сімейних цілей, працює заради майбутнього держави і нації; тих, хто окрім економічних, соціальних і політичних, виконує ще й важливі соціокультурні функції.

Отже, культурність, чесність, професіоналізм і патріотизм — обов'язкові якості, які мають стати невід'ємною складовою національної еліти. Лише національно свідома еліта може забезпечити високий рівень економічного і соціального розвитку країни, реалізувати демократичні цінності.

Література:

1. Журавський В. Політична еліта України: теорія і практика трансформації / В. С. Журавський, О. Ю. Кучеренко, М. І. Михальченко. — К., 1998. — 264 с.
2. Ільїн В. Обраність обмеженості / В. Ільїн // Народний депутат. — 2009. — № 1-2 (49-50), січень-лютий. — С. 28-30.
3. Лазоренко О. Модернізаторська еліта і розбудова громадянського суспільства в Україні / О. Лазоренко // Сучасність. — 2004. — № 2. — С. 54-58.
4. Лосев І. XXI ст.: новітня бездержавність українців / І. Лосев // Українознавчий альманах. — 2010. — Вип. 2. — С. 33 — 36.
5. Михайлева Е. Г. Интеллектуальная элита в матрице современных цивилизационных изменений : монография / Е. Г. Михайлева. — Х. : Изд-во НАУ, 2007. — 575 с.
6. Михайлова К. Г. Інтелектуальна еліта сучасного суспільства: особливості формування та діяльнісний потенціал : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра соціол. Наук : 22.00.01 / К. Г. Михайлова. — Х., 2008. — 32 с.
7. Попович М. Українська модель суспільного розвитку: бажання і реальність / М. Попович. — Філософська думка. — 2010. — № 2. — С. 5—11.
8. Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації / М. Розумний. — К.: Либідь, 2001. — 288 с.

Аверьянова Н.Н. Национальная элита Украины: современные проблемы формирования. — Статья.

Аннотация. Анализируются проблемы формирования национальной элиты Украины в современных условиях. Показано, что украинская элита, прежде всего, должна быть национальной элитой, то есть, кроме профессиональной компетентности и высоких моральных качеств, она должна быть носителем национальной идеи.

Ключевые слова: элита, национальная элита, духовная (интеллектуальная) элита, политическая элита, экономическая элита, национальная идея.

Averyanova N.M. Ukrainian national elite: modern problems of formation. — Article.

Summary. The problems of formation of the Ukrainian national elite in modern situation are analyzed. It is shown, that the Ukrainian elite should be first of all national elite, that is, besides its professional competence and high moral qualities, it should be bearer of the national idea.

Key words: elite, national elite, spiritual (intellectual) elite, political elite, economical elite, national idea.